

Sulyok Tamás³³

A vallás szerepe az integrációban – Európai integráció³⁴

Az Unió és a vallás kapcsán jogásként szeretnék néhány szót szólni. A vallás és az Európai Unió problematikáját szemügyre véve első látásra egy igen komplex jelenséggel állunk szemben. Egyrészt ez felöleli az Európai Unió és a vallások kapcsolatát, másrészt az Európai Unió és az egyházak, tehát a vallások intézményesült formáinak kapcsolatát, tágabb értelemben pedig ide tartozik az európai értékek és a vallások, illetve a vallási intézmények közötti kapcsolat, továbbá ide tartozhat az Európai Unió polgárainak a vallással és az egyházakkal fennálló kapcsolata is. Ide sorolhatók továbbá – ami a jogászok számára izgalmas kérdés, de a jelen előadásban nem érintett problémakör – a vallási jelképeknek az Európai Unió tagállamaiban való használatával kapcsolatos jogi kérdések. Adódik továbbá szükségszerűen egy történeti dimenzió, amely az európai történelemnek a vallásnak és az egyházzal való kapcsolatrendszeréről szól, és amely nélkül a ma kérdései nem érthetők meg. És mint említettem, létezik egy jogi dimenziója a problémának, amely két alapelemből áll. Az egyik rész az Európai Unió jogának vonatkozó szabályai, a másik része pedig a tagállamok jogának az ide vonatkozó szabályaival függnek össze. Az Unió jogi jellegű szabályai már jobbra ismertetésre kerültek. Ismertetésre került a Lisszaboni Szerződés, a szerencsétlen sorsú Alkotmányos Szerződés, továbbá ismertetésre kerültek az Alapszerződés Preambulumában felsorolt értékek is. Ami talán mindenképpen hangsúlyozandó az uniós jogban, az a párbeszédre törekvés, amelyet a Lisszaboni Szerződés már jogi kötelezettséggént fogalmaz meg, erről is esett ma már szó. Fontos továbbá a vallási alapon történő hátrányos megkülönböztetés tilalma, amelyet mind az Alapjogi Charta, mind egyébként az Emberi Jogok Európai Egyezménye tilt, amely utóbbiról itt nem esett sok szó, de amelynek a vallás és lelkiismereti szabadságra vonatkozó szabályai ugyancsak igen jelentősek.

Az Uniónak az egyházakkal való kapcsolatára vonatkozó jogi szabályozása igen egyszerű, ez a Lisszaboni Szerződés 16/c cikkében található meg. Tulajdonképpen arról szól, hogy a nemzeti jogok által elismert státuszt ad az Unió az egyes egyházaknak. Ez magyarra lefordítva azt jelenti, hogy az Unió és az egyházak közötti viszonyt a tagállami jogok határozzák meg. Az Európai Unió tagállamainak az egyházakkal kapcsolatos viszonya igen szerteágazó. Az egyik szélső értéke ennek a palettának a francia megoldás, amelyik a teljes laicitásnak a talaján áll. A francia megoldás egy kicsit az Egye-

³³ Sulyok Tamás, ügyvéd, osztrák tiszteletbeli konzul, meghívott előadó, Alkotmányjogi Tanács, Állam- és Jogtudományi Kar, Szegedi Tudományegyetem

³⁴ „Kulturális identitás: a vallás szerepe Európában” című konferencián (2013. április 25.) elhangzott előadás alapján

sült Államokban alkalmazott megoldáshoz hasonlít, ahol Thomas Jefferson még a 18. század végén egy falat húzott fel az egyház és az állam közé, úgy hogy a 19. században vitás volt az is, hogy egyáltalán az állami tűzoltó autó kimehet-e, hogyha a templom ég. Az állam és az egyház közötti kapcsolat francia megoldása ennél már egy kicsit enyhébb, de a laicitás fogalma mindenképpen a meghatározó, az egyik póluson. A másik szélső pólusán pedig az ún. államegyházak állnak, Görögország, Egyesült Királyság, Románia, Svédország, ahol az állam és az egyház nincs egymástól elválasztva. Köztük bizonyos köztes megoldások, átmeneti modellek érvényesülnek, Németországban, Lengyelországban, hazánkban, Olaszországban, de ezek az átmeneti modellek is igen szerteágazóak, az állam és az egyház közötti együttműködésnek egész különös és sajátos megoldásait alkalmazzák.

Az Európai Unió tagállamaiban a jogi szabályozás területén igazából abban van egység, hogy a vallás és a lelkiismeret szabadságát valamint a vallási alapon való diszkrimináció tilalmát mindenütt tiltják a tagállami jogok. Ahhoz, hogy az egyes tagállamok vallással és egyházzal kapcsolatos jogi viszonyát közelebről is meg tudjuk vizsgálni, elengedhetetlen, hogy ne vizsgáljuk meg azt a bizonyos történeti dimenziót, amelyik meghatározza napjainkban is a mai Európai Uniónak a vallással és az egyházzal kapcsolatos jogát. És ennek során talán választ kapunk arra a kérdésre is, hogy miért nem lehetett az Unió tervezett Alkotmányos Szerződésébe felvenni a keresztény értékeket, legalábbis *expressis verbis* a keresztény szónak miért kellett innen hiányozni.

Maradjunk a tényeknél. Az történelmi tény, hogy Európának az egyedüli vallása, a reformációig, tehát körülbelül a 16. század elejéig a római katolikus vallás volt és az egyetlen egyház a római katolikus egyház volt. Tény az is, hogy az katolikus vallás alapértékeiből a humanizmus és a felvilágosodás eszmerendszerén keresztül, az európai polgári mozgalmak, ugyan szekularizált formában, de nagyon sok mindent átvettek. Tény továbbá az is, hogy a római katolikus egyház sem a reformációt sem a felvilágosodást nem volt képes integrálni. Az általuk felvetett filozófiai, teológiai kérdésekre nem a párbeszéd, hanem a hatalmi erőszak útján kísérelt meg abban az időben választ adni. Ez utóbbi tény a mai napig hatással van Európában a valláshoz fűződő viszonyrendszerre.

A felvilágosodás természettudományos filozófiai forradalma, az ész elsőbbségének diadala a francia forradalommal lépett a politika színterére. A katolikus egyház a francia forradalmak során konzekvensen és egyértelműen az abszolutista államhatalom oldalára állt, s ezzel egyszerűen sajnos kiírta magát a köztársaságot támogató politikai erők közül. A francia forradalom után megalakuló Francia Köztársaság önmeghatározása tehát a római katolikus egyház ellenében kellett, hogy megtörténjen. Ez annak ellenére van így, hogy a keresztény vallás által hordozott értékektől a köztársaság sem akart és nem is tudott teljesen megszabadulni, hanem azok szekularizálásával születtek meg a laicitás talaján a Francia Köztársaság értékei. A laicitás magyar szinonimája igazából nem létezik. A francia jogban is csak

az alkotmány rendelkezik arról, hogy Franciaország oszthatatlan, laikus, demokratikus és szociális köztársaság. Erdő Péter a francia rendszert az egyházak szempontjából ellenséges elválasztásnak minősíti. Az ellenségeség főleg abban fogható meg, hogy a laicitás elve szerint a vallás magánügy, a vallásnak a magánéletben van helye, ezért száműzendő a közéletből. Michel Troper utal a laicitás politikai vetületére: „A katolikus egyház a 19. században ellenezte a köztársasági államformát, a republikánusok pedig feladatuknak tekintették, hogy minden olyan meggyőződés ellen küzdjenek, amely megkérdőjelezheti az új rendet. Ez egyben azzal a következménnyel is járt, hogy a hagyományos vallási értékek helyett új, köztársasági értékekre is szükség volt. Így fokozatosan kialakítottak egy sajátos köztársasági erkölcsösséget, amely alkalmas volt arra, hogy integrálja az állampolgárokat. Erre annál is inkább szükség volt, mivel a Francia Köztársaság politikai nemzetként, azaz nem nyelvi, hanem etnikai alapon határozta meg önmagát.” A köztársasági értékrendnek a római katolikus egyházzal szembeni önmeghatározása adja tehát a laicitásnak azt a tartalmát, amelyben sokan vallásellenességet látnak, holott inkább egyházellenességről van benne szó. A francia állam az Unió egyik meghatározó döntéshozója, ez aligha vitatható el. Ezért a laicitás elve a politika síkján jelenleg is igen komoly hatással van az Unió és a vallás viszonyára. Valószínűleg ez a hatás volt az, amely miatt az uniós Alkotmánytervezetből ki kellett, hogy maradjon a keresztény gyökerekre való utalás.

A történelmi dimenzióál maradványként kell megállapítanunk azt is, hogy az Európai Unió létrehozásának alap gondolata a második világháborúból való kilábalás után a keresztény eszmeiség jegyében fogant. A szolidaritás, az egyén szabadsága, az egyenlőség, az emberi méltóság a keresztény vallás elvitathatatlan értékei és az Alapszerződés preambuluma szerint ugyanezek az Unió alapvető értékei is, tehát egyfajta értékazonosság áll fenn a keresztény vallás és az Unió értékrendje között.

Az európai integráció a páneurópai mozgalmából született meg. A páneurópai mozgalom két meghatározó személyisége volt Coudenhove Kalergi gróf és Otto von Habsburg. Coudenhove Kalergi gróf szerint a páneurópai mozgalom célja a keresztény Európa egysége volt, amely mentes a nihilizmustól, az ateizmustól és a kommunizmustól. Otto von Habsburg szerint Európa nem érthető meg keresztény gyökerei nélkül. Robert Schumann, aki személyes kezdeményezője volt, francia külügyminiszterként az Európai Unió jogelődjének számító Európai Szén- és Acélközösségnek, a modern demokrácia és a keresztény vallás közötti kapcsolatra utalva, Henri Bergson idézi: „A demokrácia az evangélium lényegéből fakad, mert mozgatóereje a szeretet. A demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem is lesz. Egy keresztényellenes demokrácia olyan karikatúra lesz – Schumann szerint –, amely vagy zsarnokságba, vagy anarchiába sülyed.” Látható tehát, hogy az Európai Unió alapértékeinek megszületésében egyértelműen jelen volt a keresztény gondolkodás. Azonban azt is tényként kell elfogadnunk, úgy gondolom, hogy az Európai Unió alapértékei, a mai alapértékek ma mégsem tekintendők ki-

zárólagos vallási értékeknek, mivel igazából már nincs kapcsolatuk a természetfelettil. Az Unió alapértékei olyan szekularizált keresztény értékek, amelyek a polgári forradalmakat követően vagy egyre inkább elveszítették a vallási jellegüket, vagy mint ezt a francia példában is láthattuk, a forradalmi köztársasági ideológia fosztotta meg őket a vallási eredetükről. A 21. század nagy kérdése lesz, hogy az a spiritualitás évszázada lesz-e, vagy az ateizmus évszázada marad, mint a 20. század.

A vallás és a társadalom kapcsolata általánosságban három modell szerint közelíthető meg. Az egyiket szekularizációs modellnek szoktuk nevezni, amely szerint a modern társadalmakban folyamatosan csökken az egyház, és a vallás társadalmi súlya, ami a vallás és a modernitás egyik alapvető ellentmondásából és feszültségéből ered. Eszerint a vallás egyre inkább kizorul a közéletből és az emberek hétköznapijaiból, a vallások által meghatározott normák pedig a társadalom tagjai számára elveszítik kötelező érvényüket. A másik modell az ún. individualizációs modell, amely különbséget tesz a személyes hit és az emberek egyházzal való kapcsolata között. Ez a megkülönböztetés az egyéni vallásosságot egy antropológiai állandónak tekinti, amely elválaszthatatlan az emberi természettől. A harmadik megközelítés, a vallásnak az ún. piaci modellje szerint az USA-ban tapasztalható jelenlegi helyzet a vallás és a vallásosság társadalmi fejlődésnek mintapéldája, az európai fejlődés pedig egy történelmileg kialakult külön út, majdnem hogy zsákutca. Az elmélet képviselői úgy vélik, hogyha a vallási piacon csak a korábbi szereplők, egyházak vannak jelen, akkor ez a lakosság vallási aktivitásának visszaeséséhez vezet. Szerintük csak a vallási konkurencia megjelenése vezethet a vallási élet megerősödéséhez.

A Bertelsmann Alapítvány monitoring jelentései szerint Európában jelenleg az a helyzet, hogy a hagyományos egyházak keretein belül történő vallásgyakorlás egyfajta csökkenő tendenciát mutat, addig az emberek személyes istenhite egyáltalán nem csökken. Egyre nyilvánvalóbb a tömegek spirituális útkeresése, s mindebből sokan helyesen vonják le azt a következtetést, hogy a modernitás nem jelent szükségképpen vallástalanságot. Nietzsche a maga korában Isten haláláról beszélt. Karl Marx, Émile Durkheim, Max Weber szerint az ész világa le fogja rombolni a premodern világképek bűvös kertjét, illetve a nép ópiumát. Tehát álláspontjuk szerint a modernitás önmagában a vallás halálát jelenti. Ezzel szemben Peter Ludwig Berger azt állapítja meg, hogy a modernitásból nem következik szükségképpen a szekularizáció. A modernitás ugyan súlyos csapást mért Európában a történelem kerékkötőjévé vált római katolikus egyházra, de vallás és a modernitás jól megférnek egymás mellett. A modernitás szükségképpen pluralizál ugyan, de nem szükségképpen szekularizál. Berger szerint: „A modernitást növekvő sokféleség jellemzi. Ugyanazon társadalom belül különböző hitek, értékek és világnézetek sokasága jön létre. A pluralitás így mindenképpen kihívást jelent a vallási hagyományok számára, mindenkinek meg kell birkóznia azzal a ténnyel, hogy rajta kívül ott van még az összes többi. Ez a kihívás azonban nem az, amelyet a szekularizációs elmélet feltételezett.”

Összegezve az Európai Unió jogrendszere keresztény gyökerű értékeket hordoz, de ennek kimondása, az Unió egyik nagyhatalma, a francia állam önmeghatározását jelentő laicitás felfogásába ütközne. Az Európai Unió alap gondolata ugyan keresztény elvek alapján született, de az Unió alapértékei mára elveszítették vallási jellegüket. A laicitás nem vált uralkodó felfogássá Európában, a vallások és az egyházak, az Európai Unió tagállamainak nagy részében a politikai közélet szereplői a mai napig és azok is maradnak. Az Unió és az egyházak közötti kapcsolat további fejlődésének iránya nehezen számítható ki, sok függ attól, hogy történik-e paradigma-váltás az Unióban a föderalizmus felé, vagy inkább az integráció lefékezése lesz a jövő útja. A jövő nagy kérdése az is, hogy az ember belefárad-e az egyre nagyobb kényelmet nyújtó fogyasztás mindenhatóságába vetett hitébe. Kialakul-e egy olyan közfelfogás, amely szerint az emberi élet több az anyagi javak megszerzéséért és birtoklásáért folytatott harcnál. A fogyasztói társadalom rideg valósága növekvő spiritualitás iránti igényt szül, amely az ember figyelmét egyre inkább arra irányíthatja, hogy a világ sokkal több annál az anyagi valóságnál, amit emberi életünk során érzékelünk. A fogyasztói társadalom atomizálódásával és frusztrációival szemben az emberi lélek egyre több szolidaritásra és harmóniára vágyik. Az emberi léleknek ez a posztmodern, transzcendentális irányultsága új korszakot nyithat az európai vallásosságban, s egyben le is zárhatja a felvilágosodást követő ún. modernitás korszakát.